

Protocols de manipulació d'exemplars de paper: Col·lecció Palau-Ribes

Entre els objectius que es plantegen en el projecte DVCTVS, hi ha el d'establir les bases de conservació preventiva de la col·lecció Palau-Ribes. És una col·lecció papiràcia de mida mitjana, en la qual les seves peces són el resultat de la compra i no pas de l'excavació directa.

Després de l'avaluació preliminar de l'estat de la qüestió, es va entendre que era una necessitat urgent establir protocols de manipulació de les peces. Aquestes operacions es realitzen, amb propòsits molt variats, per personal que no sempre té coneixements en conservació del patrimoni.

L'aplicació de les indicacions que s'han dissenyat, a efectes de minimitzar els danys induïts per la mecànica inherent a la consulta dels exemplars, s'haurà d'estendre en el temps i considerar-se matèria de formació i actualització permanent de totes les persones que tenen o poden tenir en el futur contacte amb aquesta col·lecció, afirmant-se amb això el vessant educatiu propi de la Conservació en les seves diferents accepcions.

Protocols for Handling Papyrus Specimens: Palau-Ribes Collection

One of the most important aims set out in the DVCTVS project is that of establishing the fundamental procedures for the Preventative Conservation of the Palau-Ribes archive. This is a medium-size papyrus collection which was not acquired from archaeological excavation but was purchased on the open market in the 1960s and 1970s.

After a preliminary evaluation of the condition of the collection in question, it became clear that there was an urgent need to set out protocols for handling papyrus. These procedures are carried out for many different purposes, by staff not always expert in the conservation of cultural heritage.

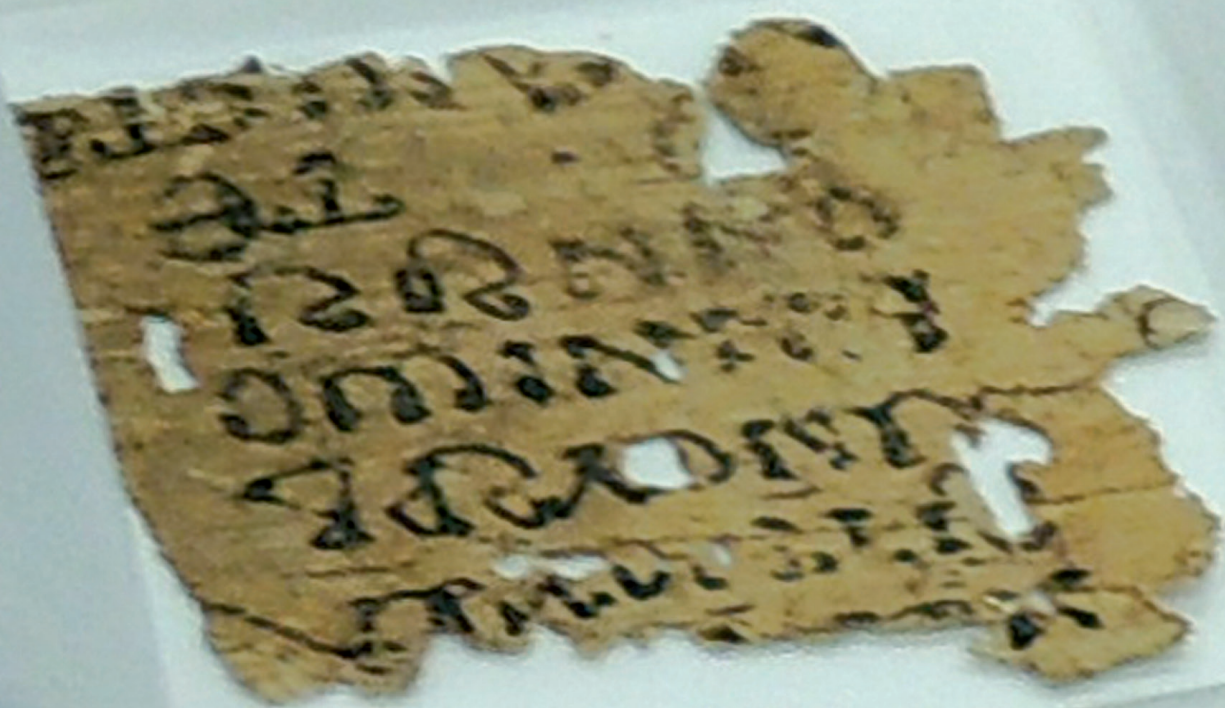
The application of the specifically designed guidelines, established in order to minimise damage which could be caused in handling the specimens, would be implemented over time and also form part of training programmes undertaken by those who at present, or in the future, have any contact with the collection, thereby emphasising the educational element in Conservation. Constantly updating the programmes is the best way to demonstrate that continued learning is one of the aspects to be considered in General Conservation Programmes.

M.C. Ibáñez Domínguez. Professora de l'Escuela de Arte y Superior de Conservación y Restauración de Bienes Culturales de León (EASCRBC), Lleó, Espanya. Lecturer at the Escuela de Arte y Superior de Conservación y Restauración de Bienes Culturales de León (EASCRBC, Higher Education College of Art and Conservation and Restoration of Cultural Heritage), León, Spain. crisyfer@gmail.com

Paraules clau: papirs, protocols, manipulació, conservació, formació.

Keywords: papyrus, protocols, manipulation, conservation, training.

Data de recepció: 19-09-2015 > **Data d'acceptació:** 24-09-2015 / **Date received:** 19-09-2015 > **Date accepted:** 24-09-2015.

PATRIMONI PAPIROLÒGIC: APUNT HISTÒRIC¹

A l'hora d'intentar definir aquest tipus de patrimoni hem de partir de la definició de la Papirologia; així, implícitament, es dibuixen les intencions d'una faceta del coneixement humà que va sorgir com a resposta d'una nova inquietud suscitada a partir de l'estudi del Món Antic i, més concretament, del món de l'Antic Egipte. L'objectiu final era, sens dubte, aprofundir a través de l'estudi dels textos, en el coneixement de la cultura de l'Antiguitat, però la forma en què això es va manifestar en els diferents països, demostra que els límits i els mètodes per abordar aquest comú interès eren, de fet, diferents. La relació que segueix, en realitat, té la intenció de recollir les diferents motivacions que van moure als diferents països de l'Europa colonial que, personificades en les diferents iniciatives i les conseqüents actuacions d'arqueòlegs, egiptòlegs i filòlegs, van donar com a resultat les col·leccions que existeixen des de llavors en diferents ciutats de l'Occident europeu. No obstant això, també els centres culturals de Nord-Amèrica es van sentir gradualment atrets per l'estudi de l'Antiguitat, tal com ho van fer els seus col·legues de l'altre costat de l'Atlàntic.

El gran interès de la Papirologia per als britànics va ser, en un principi, el de recuperar les obres dels grans poetes i literats de l'Antiguitat Clàssica, així com els documents més antics del text bíblic, mentre els alemanys tenien més ambició en l'estudi com a part de la ciència de l'Antiguitat, que tendeix a incloure tots els aspectes relatius a ella.

Els italians van començar a explorar Egipte des de principis del segle XX, mostra d'això va ser, per exemple, la constitució per Girolamo Vitelli, emulant la societat britànica, de la PSI (*Papiri Società Italiana*), el treball de la qual es va dirigir a diferents objectius.

Les biblioteques, arxius i museus receptors de tals exemplars sens dubte es van sentir satisfets de poder demostrar davant del món la seva capacitat de reunir documents tan extraordinaris i, al mateix temps, mostrar la seva capacitat de gestió posterior, és a dir, tenir a càrrec personal qualificat per continuar l'estudi de la Història Antiga, fos quina fos aquesta orientació específica. La Literatura, els estudis de Teologia, la Filologia, entre altres branques de coneixement, deuen a aquesta exacerbadada activitat el fet d'aprofundir en les dites àrees.

Parlant dels límits de la Papirologia, i donada l'evolució del seu caràcter, vist des de la perspectiva de les dècades, lògicament els contorns no són els mateixos que en els seus inicis. Clarament, avui no es pot concebre una tasca d'investigació papirologica sense el concurs d'altres professionals de branques que poden estar vinculades a l'estudi dels documents de paper,² o altres que, sense estar tan òbviament relacionades, aporten informació interessant com podrien ser la Botànica, o la Conservació de Béns Culturals, entre altres.

¹ Aquest article ha estat traduït de l'original en castellà per Júlia Parella Argelés, alumna de primer curs de l'ESCRBCC.

² L'estudi de qualsevol document, pel fet de ser un objecte cultural, precisà sempre el concurs de diferents anàlisis que des de les disciplines científiques poden realitzar-se. Els mitjans econòmics, tècnics i humans sempre condicionaran el tipus d'acostament que pugui aconseguir fer-se.

COL·LECCIONS DE PAPIR I PAPIROTEQUES A L'ESTAT: BREU APUNT SOBRE LA HISTÒRIA DE LA PAPIROLOGIA

En parlar de les col·leccions de papirs hem de fer esment a la manera en què aquestes es van formar a partir de l'època napoleònica, a excepció de la Col·lecció d'Herculà. L'ambició dels diferents estudiosos va viatjar de la mà de les conquestes imperialistes, primer per part de França i més tard per altres potències europees. Al final del segle XIX ja existien museus que, substancialment, estaven dotats dels fons amb els quals avui dia segueixen comptant, que havien estat "exportats" de diferents llocs que podem anomenar més o menys exòtics. En aquest context, l'Egiptologia va tenir un lloc preeminent i pot considerar-se que, de fet, va engendrar altres disciplines que deriven de l'estudi de les múltiples troballes del país del Nil.

Fins al període napoleònic —a excepció del papir conegut com la Carta Borgiana i la Col·lecció d'Herculà— els papirs eren, en la pràctica, objectes desconeguts a les nostres latituds. En principi, el que les expedicions franceses buscaven eren objectes exclusivament pertanyents a l'Antic Egipte i, per aquesta mateixa raó, els papirs grecs no eren especialment apreciats.

Després del caòtic període polític que va seguir a les incursions napoleòniques i, sota el govern de Mahomad Alí (1805-1848), Egipte va quedar definitivament i a partir de llavors imbuït per l'influx occidental, amb tot el que això va implicar i va significar en l'àmbit polític, econòmic i cultural. Així es va donar l'ocasió que irrompés gent a la caça de les antiguitats, persones que en la major part dels casos només buscaven un enriquiment personal mitjançant l'adquisició d'objectes considerats valuosos per la seva matèria primera i la seva raresa.

Les tres grans col·leccions papiràries espanyoles són, començant per la més coneguda: la Col·lecció de l'Abadia de Montserrat, amb els fons Roca Puig i Ubach, la Col·lecció creada pel Pare O'Callaghan amb el mecenatge del seu cunyat Josep Palau-Ribes i Casamitjana, custodiada avui dia a l'Arxiu Històric dels Jesuïtes de Catalunya, i la que va formar Manuel Fernández Galiano, coneguda com la Col·lecció Matritense, i actualment propietat de la *Fundación Pastor*, a Madrid.

La descripció de cadascuna d'elles es pot conèixer a través de l'article d'O'Callaghan³ així com via internet al web del Projecte DVCTVS.⁴

La modesta quantitat d'exemplars de la col·lecció ubicada a Madrid es deu a les donacions que Penélope Photiadés va fer a Fernández Galiano. Aquesta col·lecció avui està sota la tutela de la *Fundación Pastor de Estudios Clásicos*

de Madrid, actualment presidida pel Dr. Emilio Crespo (UAM). El més destacable dels seus fons rau en un seguit de documents escrits en dialectes de la llengua copta, si bé el document més notable és el còdex 967 de l'Antic Testament, part del qual també es conserva a Montserrat. Altres peces —textos grecs documentals— van ser publicades per Sergio Daris, Josep O'Callaghan, Herbert C. Youtie, Kurt Treu o la mateixa Photiadés.

La Col·lecció Palau-Ribes és fruit de l'obstinació de Josep O'Callaghan, que va voler que a Barcelona hi hagués un fons papirologíic semblant als existents en altres ciutats d'Europa. Format com a teòleg i doctor en Filosofia i Lletres, va començar els seus estudis sobre textos papiraris a Itàlia. L'any 1962 va treballar al Centre Borja, adscrit a la Facultat de Teologia, i també a la revista *Studia Papyrologica*.

O'Callaghan va presentar l'any 1964 a la Diputació de Barcelona un projecte d'adquisició de papirs a Egipte, proposta que no va prosperar. No obstant això, i amb el mecenatge del seu cunyat Josep Palau-Ribes i Casamitjana, va ser possible el finançament per proveir els fons de la col·lecció, que finalment va ser donada a la Companyia de Jesús, i que porta el nom del seu mecenes. Es van adquirir entre l'any 1964 i l'any 1970. Aquestes compres, encara que el mateix O'Callaghan va viatjar diverses vegades a Egipte, en realitat es van efectuar a través d'intermediaris que s'ocupaven de buscar el que l'interessava al pare O'Callaghan. El seu interès se centrava en escrits relacionats amb el Cristianisme: textos bíblics, homilies i controvèrsies cristològiques. Naturalment, a causa del sistema de compra per lots, també es van adquirir altres exemplars als quals ell mateix, o especialistes buscats per ell, van dedicar l'atenció precisa.

Des del punt de vista de les categories d'arxiu, aquest tipus de col·leccions s'han d'adjectivar com a col·leccions rares, tant per l'origen del seu exòtic suport, com pel seu format i el seu origen arqueològic. Acompanyant a tot l'anterior, cal indicar el fet que, amb independència del seu estat de conservació, en molts casos els exemplars segueixen sent consultats directament pels papiròlegs.

La col·lecció Palau-Ribes compta amb un nombre aproximat d'uns dos mil fragments de papir, a més d'ostraka i pergamins. D'entre els documents destaca per la seva rellevància l'*Evangelii copte*, còdex en pergamí datat al segle V, escrit en copte i que conté els evangelis de Marc, Lluc i Joan. Del total d'aquests fons avui dia es troben inventariats uns sis-cents.

Els manuscrits continguts en aquest arxiu són d'època faraònica, ptolemaica, romana, bizantina i àrab, essent les llengües en què estan escrits els documents en un

³ O'CALLAGHAN, J. "Las colecciones españolas de papiros". *Studia Papyrologica*, 15-17, 1976-77.
⁴ <<http://dvctvs.upf.edu/es/>>
[Consulta: 1 setembre 2015].

50% el grec i un 40% el copte; el 10% restant correspon a l'àrab, l'hebreu, el siríac, el llatí i l'etiòp, així com textos en escriptures jeroglífica, hieràtica i demòtica.

El tipus de documents que trobem són en un 10% textos literaris (fragments de textos de la literatura clàssica com, per exemple, d'Homer o Hesíode, i també del text bíblic o de contingut cristià) i en un 90% textos documentals de naturalesa molt variada: contractes, taxacions, documents testamentaris o cartes. També existeixen els que podem anomenar para-literaris, que poden ser textos de caràcter màgic o apunts escolars, entre altres tipologies.

Des del punt de vista de la conservació i restauració, de moment és l'única de totes les col·leccions que ha estat en veritable disposició de ser tractada fins ara. Això, sens dubte, es va deure a l'interès del recentment difunt Pare Jordi Roca. Qui va ser el responsable de la col·lecció, pràcticament fins als seus darrers dies, comptava amb formació com a restaurador de béns culturals i va buscar des del seu coneixement una escrupolosa cura, a la qual va afegir bones dosis de prudència i quantitats notables de sentit comú allà on el pressupost no arribava, per aconseguir un manteniment adequat a documents tan singulars.

Les intervencions que s'han realitzat en altres col·leccions, segons les informacions que es disposa fins al moment, no han estat documentades de manera sistemàtica, com és habitual en les tasques de conservació en arxius i biblioteques.⁵

Així mateix, el fet que els exemplars de la Col·lecció Palau-Ribes no hagin estat pràcticament intervinguts ens permet efectuar un estudi més ampli i profund a fi de conèixer la naturalesa d'aquests documents. Aquesta indagació possibilitarà també estudiar millor les possibles patologies d'aquests exemplars, així com inferir les d'altres exemplars semblants.

L'APLICACIÓ DE METODOLOGIES DE CONSERVACIÓ PREVENTIVA, DESCRIPCIÓ DE LA PROBLEMÀTICA I EL CARÀCTER DE LES INTERVENCIIONS

Partint de què les accions de la conservació preventiva es diferencien d'altres dins de les categories que s'estableixen en la conservació de béns culturals, per ser de caràcter preservatiu i perquè, de manera general, no s'actua directament sobre el material a protegir, no obstant això no hem d'oblidar que els seus efectes són poderosos sempre que se supervisin per personal qualificat i quan les actuacions es perllonguin en el temps.

La denominació de conservació, o més concretament conservació directa, comprèn les accions encaminades

per preparar un bé cultural determinat perquè experimenti la menor quantitat possible d'alteracions, intervenint directament sobre ell, i fins i tot alterant o millorant les seves característiques no perceptibles.⁶ Així, doncs, l'objectiu de totes aquestes actuacions, és evitar o pal·liar els efectes de les alteracions que ja han tingut lloc sobre aquest objecte, diferenciant-se per com es porten a terme.

La preservació, genèricament, constitueix tota activitat que es realitza a través de mitjans i materials concrets que estan en contacte amb l'objecte i tenen per finalitat ajudar a la conservació del bé cultural en qüestió. És preservació l'elaboració d'emalatges específics per a un paper que viatja a un lloc on serà exposat, o l'elaboració d'un mètode de presentació per aquesta exposició i, de la mateixa manera, és preservació fabricar fundes o carpetes perquè aquells exemplars estiguin correctament disposats als arxius on són guardats per a la consulta o dipòsit.

Per iniciar aquest apartat hem d'entendre la necessitat subjacent a aquestes qüestions, si partim de la definició mateixa de l'objecte a conservar. És a dir, perfilar la sensibilitat d'aquest material i les circumstàncies en les quals és més vulnerable. Per això ens centrarem a atendre la definició de la conservació de documents de manera general en primer lloc, i seguidament observarem què tenen de peculiar els objectes papiraris.

Aquesta puntualització sobre la terminologia és indispensable que sigui compresa pel col·lectiu d'estudiosos del paper, que en nombroses ocasions no té formació sobre el tema, mentre que, d'altra banda, han estat qui, de manera secular, han actuat sobre els exemplars i, més enllà de la simple consulta o custòdia, s'han erigit en "restauradors" de papirs. Això va obeir tant a la urgència que sentien per conèixer el contingut com per la falta de mitjans o sensibilitat cap al material amb el qual havien de treballar. En definitiva, ha pesat més l'afany per conèixer el contingut del document que la consideració d'unicitat del document mateix, tal com s'entén avui dia en el món de la conservació de patrimoni cultural.

En aquest punt hem de determinar a quin problema o circumstàncies dirigim aquest treball, ja que són diversos els fronts en els quals s'ha d'actuar, però sense oblidar que l'eix fonamental en què s'ha de treballar és, en primer lloc, conscienciar i, després, formar els diferents investigadors que tracten amb aquests materials.

El que es presenta en aquest recull forma part dels diferents aspectes que ja han estat tractats amb anterioritat o estan encara en procés. Les primeres

⁵ En aquest sentit els exemplars tant de la papiroteca de la *Fundación Pastor* com la de Montserrat han estat intervinguts per diferents papiròlegs que han operat segons el mètode proposat per Walter Cockle i donat a conèixer des de la Universitat de Michigan. COCKLE, W.E.H. "Restoring and Conserving Papyri", *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, 30, 1983, p. 147-165.

⁶ Hem d'entendre com a "no perceptibles" als ulls dels no experts (o no professionals de la conservació), o de manera que l'apreciació de millora —de forma en què un objecte és utilitzat de forma habitual— no pertorbi cap de les seves qualitats estructurals i/o estètiques.

necessitats per al coneixement d'aquesta col·lecció van ser establertes com a part dels objectius següents:

- Conèixer l'estat general de conservació dels exemplars.
- Determinar el perfil microclimàtic del recinte (arxiu: dipòsit i consulta).
- Descripció de les operacions a les quals habitualment se sotmetien els papirs.
- Avaluació inicial sobre els factors de risc, diferenciant els més importants i els que s'han de solucionar de manera més urgent.

METODOLOGIA APLICADA: LA CONSERVACIÓ PREVENTIVA I LA CONSERVACIÓ CURATIVA, IMPORTACIÓ DE MODELS DE CONSERVACIÓ EN ARXIU I MATERIAL DOCUMENTAL

De manera general, es pot descriure la formulació de la feina com a hipotètica-deductiva, ja que d'una banda s'estudien les premisses pròpies de la preservació com a hipòtesi i, de l'altra, es prenen com a afirmacions diversos exemples de museïtzació i mètodes de presentació emprats en altres supòsits, que aquesta mateixa col·lecció ha experimentat o bé altres papiroteques en casos semblants.

També, i pel fet mateix de ser aquesta una col·lecció en procés d'estudi, incloent-hi la seva catalogació i digitalització, ens aporta la possibilitat d'adequar protocols ja utilitzats en altres arxius i la revisió constant de les experiències amb les quals el material s'anava enfrontant.

Les actuacions que comprometen els papirs a una manipulació directa i/o indirecta es poden exposar en els següents moments:

- A/ Rutines d'arxiu.
- B/ Digitalització.
- C/ Sistemes d'emalatge i transport.
- D/ Sistemes de presentació (diferenciats dels de custòdia o dipòsit).

Ahora, hem de plantejar-nos el que es demana als exemplars en cada un d'aquells moments:

- Accés a un document concret o bé a un altre d'annex, adjacent, adjunt o que té una relació textual amb l'exemplar mateix (consulta puntual).
- Revisió de l'estat de conservació.
- Presa de mostra o examen de l'espècimen per a la realització d'una anàlisi.
- Operació de neteja (de l'arxiu o de l'exemplar).
- Consulta prolongada per a la seva edició.
- Exposició temporal.

Sense deixar de banda la necessitat de trobar mètodes de custòdia permanents a l'arxiu,⁷ els fenòmens més

crítics es donen en les exposicions de caràcter temporal o bé quan els papirs són requerits per estudiosos que necessiten tenir accés directe als exemplars.

De manera sistemàtica cada exemplar que es presta o consulta com a part d'un projecte expositiu o d'investigació s'ha de sotmetre als protocols, que comprendran necessàriament l'examen de cada obra, per tal de conèixer els seus problemes particulars, així com la prescripció de les condicions de transport i exposició per autoritzar el préstec.⁸

El principi rector, o dit d'una altra manera, la prioritat per donar **solució a les incògnites**, és aconseguir l'equilibri entre la necessitat d'exposar o estudiar i la mateixa obligatorietat de mantenir-los en les millors condicions de manera que l'experiència de manipular els exemplars no derivi en un deteriorament significatiu.

A/ RUTINES D'ARXIU

En la història d'aquesta papiroteca s'han anat implementant gradualment mesures per establir **rutines de treball pròpies de qualsevol arxiu**, buscant que els que treballen en ell sàpiguen de manera fàcil què fer. Per aquest motiu es va redactar un **senzill decàleg** d'accions que va ser publicat per a un coneixement general i aplicació.

B/ DIGITALITZACIÓ

Sens cap mena de dubte aquest és el mètode que millor assegura la conservació dels objectes d'una papiroteca, alhora que proveeix d'informació als investigadors de manera immediata. És un dels objectius fonamentals, veritable raó de ser del Programa DVCTVS. No obstant això, pel que fa a la definició d'imatge i la possibilitat d'afegir informació més completa, el programa ha de millorar en els aspectes que competeixen a l'àmbit de la conservació.

En l'actualitat aquestes operacions es duen a terme sota la supervisió dels responsables directes de l'arxiu i amb la competència d'un fotògraf professional.

C/ SISTEMES D'EMBATATGE I TRANSPORT

Per a aquestes eventualitats s'ha de considerar aquest apartat com a matèria d'especial cura, intentant preveure tantes circumstàncies com puguin donar-se en els trasllats. En els casos en què s'ha requerit,⁹ es va ponderar la necessitat de realitzar un embolcall i subjecció coherents amb la consistència i la naturalesa del suport. Les pautes per a l'emalatge de fragments de papirs es descriuen a partir de la consideració dels factors per realitzar el treball, tant en sortir com en arribar a la destinació:

- Documentar prèviament l'objecte textualment i gràfica.
- Triar l'estratègia en combinació amb l'espai en què es realitza l'emalatge, s'efectua el transport i l'exhibició o estudi, així com el temps que cada part del procés comporta.

⁷ Pel que fa a una solució per a la custòdia permanent a l'arxiu, amb intenció de millorar les condicions actuals, s'ha optat per esperar a la posada en marxa d'un Pla General de Conservació que compregui la totalitat de la col·lecció.

⁸ S'ha de documentar en una fitxa tècnica en què es recullin almenys els següents aspectes:

1.1. Descripció.

1.2. Estat actual de conservació.

1.3. Condicions mínimes exigibles per a la realització del préstec:

- Durada de l'exposició.
- Materials necessaris.
- Característiques de l'emalatge.
- Característiques de la vitrina i del faristol.
- Especificacions de l'entorn.
- Protocol del desplaçament.

Veure la fitxa de conservació editada per la Direcció General de Belles Arts i Béns Culturals, del Ministeri de Cultura: <www.mcu.es/promoarte/SC/procedimientosAdministrativos/ConservaciónObras.html> [Consulta: 1 setembre 2015].

⁹ Inclou així mateix els exemplars que han sigut destinats a determinades anàlisis.

[1] Fases prèvies al muntatge per a la seva exposició. Detall de procés de desembalatge. Exposició a l'Institut Bíblico Oriental, Lleó, maig de l'any 2013 (Fotografia: Ma. Cristina Ibáñez Domínguez).

- Seleccionar materials que siguin de provada innocuïtat i que exerceixin un efecte amortidor de les forces físiques i químiques (marcat sense tintes de parts de l'embalatge en possible contacte amb l'exemplar).
- Seleccionar i/o condicionar els elements a la mida adequada dels objectes a transportar.
- Utilitzar i/o comprovar els acabats dels materials i elements utilitzats a l'embalatge.
- Indicar clarament la manera i ordre d'obertura de cada part de l'embalatge i la posició en què el conjunt haurà de viatjar.
- Sempre que sigui possible, que el procés sigui senzill i clar d'entendre per tots els agents que intervindran en les fases del transport.
- No llençar cap element de l'embalatge sense comprovar que hi hagi fragments que puguin haver-se després de l'objecte.
- Com a exemple d'embalatge en contacte amb els documents de paper, es va optar per paper i cartó de conservació, Reemay® de gramatge variat i Holytex®. ■

D/ SISTEMES DE PRESENTACIÓ

En el cas d'exemplars consultats en cursos i seminaris, en què es tractava amb ells directament, a priori es

van valorar els següents factors com a **problemes que interactuen**:

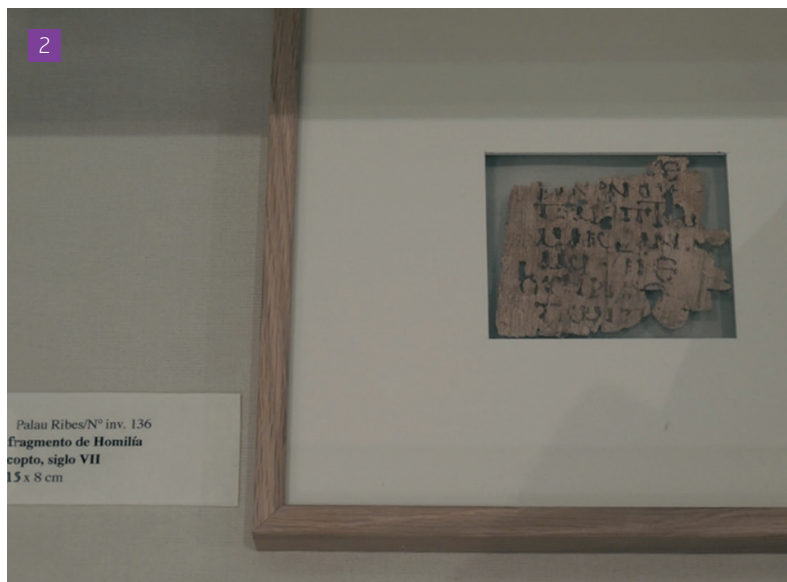
- La naturalesa, constituents majoritaris del suport i les tintes dels documents.
- La combinació de l'espai i el temps de la seva exhibició i manipulació: característiques específiques d'aquest espai/temps com a entorn de conservació.
- Els preparatius previs a l'exhibició i el retorn dels exemplars.

D'altra banda, les situacions considerades com a part de les **possibles solucions** van ser:

- Experiències amb altres espècimens d'altres col·leccions per a la seva custòdia permanent o exposició amb caràcter temporal en entorns adequats a tal fi.
- Experiències anteriors en les quals altres exemplars de paper havien estat exposats amb finalitats semblants.

En definitiva, es tractava de trobar un sistema per a cada ocasió en què s'haurien de considerar com a **requisits de partida** els següents punts:

- Accessibilitat suficient al text o textos del document.
- Protecció davant agents físics, químics i humans.

[2] Detall d'un dels exemplars de l'exposició (Instituto Bíblico Oriental, Lleó, maig de l'any 2013). Muntatge amb doble cristall i paspartú de cartó de conservació, amb marc de fusta proveït de subjecció amb toros ocults (Fotografia: Ma. Cristina Ibáñez Domínguez).

Resumidament, s'havia d'adequar la seva presentació a aquestes eventualitats contraposades que, de manera sumària i com succeeix en altres actuacions d'aquest tipus, s'enumeren en el llistat que segueix:

- Llum: composició, intensitat i temps en què aquesta font d'energia actua.
- Temperatura ambient: possibles fluctuacions i possible interacció amb la HR.
- Humitat: factor desencadenant d'un conjunt de reaccions físiques i químiques que, tant per si sol com en combinació amb els anteriors, constitueix l'agent més actiu sobre materials orgànics.
- Vibracions: la seva freqüència, periodicitat i intensitat.
- Compostos de l'atmosfera: àcids, oxidatius i alcalins així com la combinació amb els anteriors.

D'altra banda, es van considerar com a opcions possibles de combinar alguns exemples de l'actualitat que es duen a terme en altres arxius, com són:

- Els de la Universitat de Michigan, que utilitza carpetes de paper tampó, disposant l'emmagatzematge en horitzontal (sistema de tres vidres).
- Els de la col·lecció del Museu Walter a Baltimore, on es fan servir dos vidres interposant cartó de conservació entre tots dos.
- Els ubicats a la Biblioteca de la Universitat de Glasgow, que incorpora al vidre laminat un film filtre d'UV.
- Els del Museu de Brooklyn, en què s'hi realitzen muntures de plexiglàs amb filtre d'UV i encapsulats amb cartó neutre.
- Els que conté la Universitat de Princeton, que realitza un muntatge de doble finestra a mida estàndard a base de Stabiltex® (polièster multifilament comercial) o suports a base de film polièster, els efectes dels quals

sobre aquest material a llarg termini encara no han estat estudiats.

DOS EXEMPLES DE PROJECTES TEMPORALS: ADEQUACIÓ DE LA INTERVENCIÓ SEGONS ELS OBJECTIUS

El que es relata a continuació és la manera en què es presentaren diferents exemplars de papirs per a dos tipus de projecte, que tenien en comú el ser de caràcter temporal i que havien de ser manipulats per estudiants.

El primer d'ells es va dur a terme amb motiu del

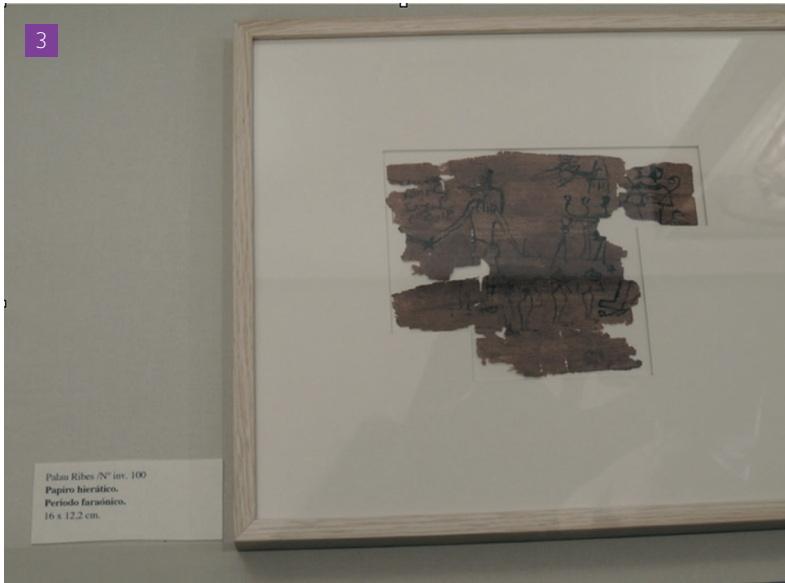
Curs d'Introducció a la Papirologia a l'Instituto Bíblico y Oriental de León i la conegut exposició dels papirs que van ser objecte d'estudi en aquest curs, durant el període d'abril a juliol de l'any 2013; i l'*International Seminar Coptic Papyrology* celebrat a Barcelona del 6 al 13 juliol de l'any 2014.

Resumidament, en aquest cas es va optar per un sistema encaminat prioritàriament a la funció expositiva de manera que els exemplars es van presentar entre vidres proveïts de filtre UV en què se situaven els exemplars envoltats d'un cartó de conservació d'un gruix d'acord amb el dels exemplars de paper i el format interior del qual seguia la silueta del document. ²

Aquest exemple tenia una variant per al cas dels papirs amb text a l'anvers i revers, de manera que si bé en el cas anterior la protecció posterior del conjunt era de cartó de conservació, en aquest supòsit la protecció posterior era també de vidre. Per evitar la utilització de coles o altres elements adhesius, la subjecció de tots dos tipus de presentacions es va fer amb mètodes mecànics: espigues de fusta per al tancament del marc de fusta, o bé solapes d'acer inoxidable. ³

En segon lloc pel que fa a la preparació per als exemplars del Seminari celebrat a Barcelona sobre Papirologia Copta l'any 2014, el repte era poder adequar una considerable quantitat de documents de naturalesa diversa –ja que en aquest cas no es tractava només d'exemplars de paper– de manera que es poguessin consultar i visualitzar en tota la seva extensió per un conjunt de persones relativament elevat que treballarien conjuntament i en un espai reduït. ⁴

[3] Vista de conjunt d'un exemplar de l'exposició (*Instituto Bíblico Oriental*, Lleó, maig de l'any 2013). Muntatge amb cristall i paspartú de cartó de conservació proveït de posterior del mateix material i subjecció de solapes d'acer inoxidable (Fotografia: Ma. Cristina Ibáñez Domínguez).

Com a **resum** d'aquestes activitats, i per a la millora de les primeres pautes publicades en aquest arxiu, s'han redactat unes **indicacions**:

- Sent aquestes col·leccions d'objectes de diferent naturalesa, cal observar les precaucions particulars per a la manipulació dels objectes, segons siguin les seves característiques.
- Manipular els objectes de les col·leccions el menys possible.
- No fumar, ni beure o menjar, mentre es manipula la col·lecció.
- Determinar una sola persona per dirigir les operacions que impliquin manipulació. Assegurar-se de saber qui és i acceptar les seves recomanacions.
- Revisar els objectes abans de moure'ls. En cas d'observar algun deteriorament, notificar-ho al responsable. Això protegeix a la persona de la responsabilitat i preveu danys majors en l'objecte.
- Sempre que requereixi manipular objectes, mantenir les mans netes. És aconsellable utilitzar guants, preferiblement de cotó. El greix de les mans és causant de danys als objectes. **5**
- Saber exactament què es farà amb l'objecte abans de moure'l. Preguntar tot el que es requereixi saber abans d'iniciar l'operació de trasllat. Estar alerta a qualsevol comportament del material que es fa servir.
- Manipular un sol objecte alhora, no importa si és petit. Utilitzar les dues mans per traslladar-lo. Utilitzar un suport rígid amb l'interior embuatat per evitar desplaçaments (safates de mida d'acord amb l'objecte, per exemple).
- Per evitar vibracions, mai arrossegar una obra i, si és de mida petita, evitar sempre que sigui possible transportar-la amb altres objectes en el carro o mobiliari similar.
- Si s'ha d'utilitzar algun tipus de vehicle, és preferible acostar el vehicle de transport a les obres, que traslladar els objectes cap el vehicle. No traslladar l'objecte més lluny del que és necessari.

[4] Aspecte general, àrea de treball per a pràctiques dels alumnes (*International Seminar in Coptic Papyrology*, Barcelona, 6-13 juliol de l'any 2014), Arxiu Palau-Ribes. [5] Procés de selecció d'exemplars, fases prèvies i d'estudi d'alguns exemplars (*International Seminar in Coptic Papyrology*, Barcelona, 6-13 juliol de l'any 2014), Arxiu Palau-Ribes (Fotografies: Ma. Cristina Ibáñez Domínguez).

- No fer moviments precipitats o innecessaris quan s'està proper a altres objectes. Prendre tot el temps necessari per al trasllat segur d'una obra.

- En cas de dubte sobre el pes d'una obra, sempre serà preferible que dues persones intentin el seu trasllat. Mai s'ha de dubtar en manifestar que un objecte és massa gran o pesat per ser mobilitzat per una sola persona.

- Mai transportar en el mateix vehicle objectes de mides, formes, pes, fragilitat o naturalesa diferents (com per exemple, fragments de papirs, ceràmiques i rotllos de paper).

- Assegurar-se prou de protegir cada objecte abans de transportar-lo. Utilitzar embalatges o sistemes d'amortiment per a aquesta finalitat. En el cas d'objectes papirologics no serà aconsellable manipular a la vegada papirs i ostraka i, en cas de portar més d'un exemplar, dipositar en una safata fonda, proveïda d'un teixit no teixit o material aïllant que eviti moviments sobre la safata.

- Mai llençar material d'embalatge abans de revisar-lo minuciosament. En cas d'observar fragments despresos durant el transport, procedir a la seva recuperació acurada i notificació al responsable de l'obra.

- Informar al responsable, de manera immediata, de danys o possibles riscos a les obres.

- Considerar que, en els arxius, no s'han de fer distincions sobre els suposats mèrits artístics o valors d'unes obres respecte d'altres. Cada objecte o col·lecció mereix ser tractat com si fos la peça més important de la institució.

- És responsabilitat dels arxivers oferir absoluta protecció a les obres amb les quals es treballa o que estiguin sota la seva cura.

OBRES EMMARCADES:

- Prèviament a la manipulació d'aquests objectes, el responsable ha de fer una revisió acurada de l'estat dels mateixos. En cas d'observar l'existència de caragols, claus, grapes, o un altre material aliè a l'obra, s'ha de procedir a la retirada si cal.

- Si fos necessari recolzar una obra a terra (cas que s'ha d'evitar si és possible), s'ha d'esmortir, mitjançant goma

escuma o coixins sense que hi hagi el perill que pugui rrelliscar.

- Fer atenció especial a la manipulació d'obres cobertes amb plàstic, ja que aquest material dificulta la ferma subjecció de l'objecte.

- Subjectar l'obra pels costats del marc, mai fer-ho per les juntes o zones d'unió dels vidres. [6]

MOBILITAT:

- Els exemplars sempre han de ser transportats en posició horitzontal. Mai col·locar cinta adhesiva entre dues obres d'aquest tipus. Quan s'hagin de transportar obres de grans dimensions, cal portar-les el més a prop

[6] Detall de consulta d'un dels exemplars objecte d'estudi (*International Seminar in Coptic Papyrology*, Barcelona, 6-13 juliol de l'any 2014), Arxiu Palau-Ribes (Fotografia: Ma. Cristina Ibáñez Domínguez).

- possible del terra i sense arrossegat-les. Cal recolzar la part inferior del marc sobre una mà mentre l'altra mà la sosté per un costat. Si s'ha de traspasar una porta portant l'obra, cal assegurar-se que una altra persona mantingui oberta la porta i tenir cura de no colpejar l'objecte amb el llindar.

- La posada en marxa del vehicle ha d'estar sota la responsabilitat d'un conservador experimentat, el qual s'ha de fer acompanyar d'un assistent.

- El lloc d'emmagatzematge d'aquest tipus d'obres ha de garantir espais suficients entre cada objecte, de manera que permeti que es guardin o exhibeixin sense risc per a cap exemplar.

- En el cas d'obres de grans dimensions, es requereixen almenys tres persones i sempre hauran de traslladar-se amb l'ajuda de vehicles. Els quadres traslladats en vehicles s'han de mantenir en posició absolutament vertical mentre s'està en moviment. Mai s'ha de transportar en el mateix

vehicle objectes de mides diferents (com per exemple, escultures, ceràmiques i papirs). Com que el vehicle està en moviment, s'ha d'atendre amb especial interès el seu control, a causa que, per les característiques de gir lliure de les seves rodes, hi ha perill de què el vehicle es dirigeixi cap a qualsevol costat i l'objecte pugui inclinar-se, amb el risc que això suposa que caigui accidentalment.

CERÀMIQUES, VIDRES I ALTRES (OBRES DE PETITES DIMENSIONS)

- No s'ha de transportar a mà objectes petits, encara que siguin distàncies curtes. Cal utilitzar sistemes de transport adequat (cistelles, vehicles, etc.).
- Cal utilitzar guants o un tros de tela per al contacte amb obres de superfície molt acabada o polida, o també amb decoracions pintades / escrites. Les empremtes dels dits són molt difícils de treure i reapareixen sobre la superfície.
- Cal tenir sempre cura de subjectar els objectes fermament. No s'han de penjar els objectes per les seves zones fràgils o d'alt risc (nanses, vores, adorns, apèndixs, etc.). En cas d'objectes compostos per diverses parts, cal embalar en paper de seda i després en tela de cotó cada component de manera independent. Cal utilitzar suficient material d'emalatge: goma escuma, perles de suro sintètic o un altre material de farciment.
- Quan es procedeixi a desembalar desconeixent el contingut, cal treballar sobre una superfície encoixinada, de manera que es pugui prevenir qualsevol accident.

CONCLUSIÓ: NIVELL DE CONSECUCIÓ D'OBJECTIUS I PROPOSTES DE MILLORA A PARTIR DELS RESULTATS OBTINGUTS EN LES INTERVENCIIONS

Encara queda un treball important per fer de cara a la conscienciació i la formació de les joves generacions de papiròlegs que inicien el seu camí, potser, sense valorar

la tasca del conservador com a part fonamental per a la protecció dels espècimens que componen les col·leccions de les diferents papiroteques al nostre entorn.

És fonamental considerar que, precisament, quan un paper és editat es troba en la via de la conservació, ja que aquest treball evitarà la subsegüent consulta de l'exemplar original. S'han de sumar a això les operacions de digitalització com a reproducció del contingut del document.

No obstant això, i en els casos que realment s'ha de manipular el document per accedir a la total visualització dels textos o zones de dubtós contingut, es fa indispensable la intervenció de personal especialitzat en aquest tipus de treballs, evitant si és possible tractaments que impliquin –o bé per la seva extensió o pel seu caràcter invasiu, agressiu o potencialment nociu a curt o llarg termini– un deteriorament que anirà en detriment de la integritat de l'artefacte.

Han estat molts els mètodes utilitzats per aplanar, aclarir, netejar i encapsular els papirs per tal d'accedir únicament al contingut gràfic del document, desestimant la importància de mantenir els documents en les millors condicions possibles, tant en el present com per al futur.

La conservació preventiva i la conservació activa tenen com a objectiu no només intentar prolongar la vida dels béns culturals, sinó també donar-los a conèixer i fer possible el seu estudi. Per aquest motiu el conservador-restaurador, a l'hora de treballar amb els documents papiracis, haurà de considerar prioritari garantir als papiròlegs tant l'accés i el coneixement d'allò que és simple matèria dels seus estudis i també aquelles matèries que encara no formen part de les inquietuds de la seva disciplina.

BIBLIOGRAFIA

BAGNALL, R. S. (ed.) *The Oxford Handbook of Papyrology*. Nova York: Oxford University Press, 2009. ISBN 978-0-19-517838-8.

BASILE, C., DI NATALE, A. "Indagine analitica per l'identificazione dei composti usati dalle antiche fabbriche di carta di papiro". *Monografie del Museo del Papiro*, 4. Siracusa, Itàlia, 1999, p. 20.

BELLO URGELLÉS C. i BORRELL i CREHUET, À. *El patrimonio bibliográfico y documental. Claves para su conservación preventiva*. Gijón: Trea, 2002.

BRUQUETAS GALÁN, R. "La Restauración en España. Teorías del pasado, visiones del futuro" [En línea]; *Conferencias inaugurales: IV Congreso del GEIIC, Cáceres 25 a 27 noviembre 2009*. <http://www.ge-iic.com/index.php?option=com_content&task=view&id=590&Itemid=40> [Consulta: 1 setembre 2015].

CAPASSO, M. *Introduzione alla papirologia: dalla pianta di papiro all'informatica papirologica*. Bolonya: Società editrice il Mulino, 2005, p. 260. ISBN 978 88-15-10695-7.

CAPASSO, M. "Dal restauro dei materiali allo studio dei testi: aspetti della ricerca papirologica". *Papyrologica Lupiensia*, 11, 2002, p. 306.

DE GUICHEN, G. "Para la Conservación y la Restauración. Textos. Reflexiones sobre Conservación Preventiva: planificación, competencias y aplicaciones Conferencia" [En línea]. *I Jornadas del Grupo de Trabajo de Conservación Preventiva, celebrada el 14 de noviembre de 2008 en el Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía*. <http://ge-iic.com/index.php?option=com_content&task=view&id=425&Itemid=63> [Consulta: 1 setembre 2015].

GRAF, Jörg, KRUTZSCH, Myriam (ed.). "Ägypten lesbar machen - die klassische Konservierung/Restaurierung von Papyri und neuere Verfahren". *Gesammelte Beiträge des 1. Internationalen Workshops der Papyrusrestauratoren, Leipzig, 7-9. September 2006*. Berlín: De Gruyter, 2008. ISBN 978-3-11-020117-8.

IBÁÑEZ DOMÍNGUEZ, M.C. et al. "La conservación del patrimonio papirológico español: Propuesta de tratamiento de Conservación Preventiva aplicado a la Colección Palau Ribes". En AAVV. *Actas del XVIII Congreso Internacional de Bienes Culturales. Universidad de Granada. Granada, 9-11 noviembre 2011. Conservación Preventiva*. Granada: Universidad de Granada, 2011, p. 384-387.

LAU-LAMB, L. *Advanced Papyrological Information System. Guidelines for Conservation of Papyrus* [En línea] University Library. University of Michigan. January 2005. <http://www.lib.umich.edu/files/collections/papyrus/APISconservation_fig.pdf> [Consulta: 18 novembre 2012].

MANDRIOLI, P. *Colección Papiracea Palau Ribes Archivo Histórico de la Compañía de Jesús. Supralluogo per misure Microclimatiche e Aerobiologiche* (Informe inédito). Bolonya: Consiglio Nazionale delle Ricerche. Istituto di Scienze dell'Atmosfera e del Clima, 2010.

MICHALSKI, S. "Preservación de las colecciones". *Cómo administrar un museo: manual práctico*. París: UNESCO, 2006. Disponible en pdf en línea: <http://www.ge-iic.com/files/grupoconservacionpre/Michalski_preservacion_colecciones.pdf> [Consulta: 1 setembre 2015].

Normas para edificios destinados a archivos y bibliotecas. Disponible en pdf en línea: <<http://xlpv.cult.gva.es/files/normas%20edificios.pdf>> [Consulta: 12 de novembre 2012].

PLINIO. *Historia Natural. Libros XII-XVI*. Madrid: Editorial Gredos, 2010. ISBN 978-84-249-1525-4.

TURNER, E.G. "Greek Manuscripts of the Ancient World (Second Edition. Revised and Enlarged by P.J. Parsons)". *Bulletin of The Institut of Classical Studies, Bulletin Supplement*, 46. Londres: University of London, 1987. ISSN 0076-0749.